

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

e-ISSN: 1694-8610

№2/2023, 105-112

УДК: 947.1.93\99(575.2)(043.3)

DOI: https://doi.org/10.52754/16948610_2023_2_13

“МАНАС” ЭПОСУНУН ИЗИЛДЕНИШ ТАРЫХЫНАН

ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭПОСА «МАНАС»

FROM THE HISTORY OF THE MANAS EPIC

Абдиева Жылдызкан Канатбековна

Абдиева Жылдызкан Канатбековна

Abdieva Zhyldyzkan Kanatbekovna

т.и.к., доцент, Талас мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Талаский государственный университет

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Talas State University

Төлөгөнова Жаркынай

Төлөгөнова Жаркынай

Tologonova Zharkynai

Магистрант, Талас мамлекеттик университети

Магистрант, Талаский государственный университет

Master's student, Talas State University

“МАНАС” ЭПОСУНУН ИЗИЛДЕНИШ ТАРЫХЫНАН

Аннотация

"Манас" эпосунун үчилтиги – кыргыздын эки миң жылдан ашык тарыхый тажрыйбасы жана руханий жашоосун чагылдырылган элдик оозеки чыгармачылыктын алтын казынасы экени айтылат. Демократиялык түзүлүштүн бекем орношу ар бир инсандын ыйман ызатын сактап, кастарлап, ыйык тутушуна жараша болоорун "Манас" эпосунун үчилтигин ("Манас", "Семетей", "Сейтек" эпостору) ар тараптан изилдөө жана популярдаштыруу боюнча кошумча чаралар жөнүндө жарлыгында баса белгиленип көрсөтүлүүдө. Салттуу руханий, адеп-ахлактык, жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыбына келтирүү, материалдык эмес маданиятты, элдик оозеки чыгармачылыкты системалуу өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү мамлекеттин стратегиялык максаттарынын бирине айлануусу зарыл. Өзүнүн чыгармачылык салтын кыргыз эли бүгүнкү чейин сактап келди Оозеки салтка ээ болуу - "сабаттуулукка жете элек улут болуу" - дегенди түшүндүрбөйт. Оозеки салт бул сабаттуу улуттар жоготуп койгон маданияттын бир түрү. Бул макалада «Манас» эпосунун изилдениш тарыхын иликтөөгө көңүл бурулуп, муундан-муунга өтүп, эл оозунда айтылып сакталып келген “Манастын” манасчылар тарабынан айтылып, сакталып калуусуна көңүл бурулду.

Ачкыч сөздөр: “Манас” үчилтиги, жалпы адамзаттык баалуулуктар, материалдык эмес маданият, манасчылар, оозеки салт.

Из истории исследования эпоса «Манас»

Аннотация

Трилогия «Манас» является золотой сокровищницей фольклора, отражающей исторический опыт и духовную жизнь кыргызов на протяжении двух тысячелетий. В постановлении «О дополнительных мерах по изучению и популяризации трилогии эпоса «Манас» («Манас», «Семетей», «Сейтек») подчеркивается, что прочное установление демократического строя зависит от сохранения веры каждого человека. Одной из стратегических целей государства должно стать восстановление традиционных духовно-нравственных, общечеловеческих ценностей, создание условий для планомерного развития нематериальной культуры народного творчества. Кыргызский народ сохранил свою творческую традицию до сегодняшнего дня. Иметь устную традицию не значит «быть народом, еще не достигшим грамотности». Устная традиция – это форма культуры, утраченная грамотными народами. В данной статье уделено внимание истории исследования эпоса «Манас», а также сохранению «Манаса», который передавался из поколения в поколение, сохранялся устами народа.

Ключевые слова: трилогия «Манас», общечеловеческие ценности, нематериальная культура, сказители, устная традиция.

From the History of the Manas Epic

Abstract

The Manas trilogy is a golden treasure trove of folklore that reflects historical experience and spiritual life of the Kyrgyz for two millennia. The decree "On additional measures to study and popularize the trilogy of the epic "Manas" ("Manas", "Semetey", "Seitek") emphasizes that the lasting establishment of a democratic system depends on the preservation of the faith of each person. One of the strategic goals of the state should be the restoration of traditional spiritual and moral, universal human values, the creation of conditions for the systematic development of the intangible culture of folk art. The Kyrgyz people have maintained their creative tradition until today. Having an oral tradition does not mean "being a people who has not yet achieved literacy." Oral tradition is a form of culture lost by literate peoples. This article pays attention to the history of the study of the epic "Manas," as well as the preservation of "Manas," which was transmitted from generation to generation.

Keywords: Manas trilogy, universal human values, intangible culture, storytellers, oral tradition

Киришүү

"Манас" эпосунун үчилтиги – кыргыздын эки миң жылдан ашык тарыхый тажрыйбасы жана руханий жашоосун чагылдырылган элдик оозеки чыгармачылыктын алтын казынасы экени айтылат.

2022-жылы 23-апрелде Кыргыз Республикасынын президенти Садыр Жапаров "Манас" эпосунун үчилтигин ("Манас", "Семетей", "Сейтек" эпостору) ар тараптан изилдөө жана популярдаштыруу боюнча кошумча чаралар жөнүндө" жарлыкка кол койгон.

Жарлыктын негизинде түзүлгөн улуттук программанын максаты – салттуу руханий, адеп-ахлактык, жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыбына келтирүү, материалдык эмес маданиятты, элдик оозеки чыгармачылыкты системалуу өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү. Программа стратегиялык максаттарга – кыргыз элинин маданиятын жана тилин сактоого жана өнүктүрүүгө багытталган (<https://sputnik.kg/20220423/manasty-zhajyltuu-zharlygy-1063891847.html>).

Бул макалада "Манастын" манасчылар тарабынан муундан-муунга өтүп, эл оозунда айтылып, сакталып калуу тарыхына көңүл бурулду.

«Манас» эпосунун жаралуу, калыптануу, өнүгүү сапары узак мезгилди баштан көчүрүп, көптөгөн байыркы маданият каражаттарын сактап келген.

"Манасты" билген, аны эл алдында аткарган адамдар жөнүндөгү алгачкы маалымат илимге XIX – кылымдын экинчи жарымынан баштап белгилүү. 1856-жылы казак элинин окумуштуусу Чохан Валиханов кыргыз жеринде болуп, ага кыргыздардын ырчысы (ырчы деп, көлөмдүү чоң чыгармаларды аткаруучуларды билдирген) келип жолуккандыгын, ал ырчы "Манасты" билерин жазган (Манас. Энциклопедия. 2-бөлүк.).

Кыргыздын биринчи фольклор изилдөөчүсү К. Рахматуллиндин «Манасчылар» аттуу эмгеги Фрунзе шаарында 1942-жылы жарык көргөн. Ал китепти кыргыз тил, адабият жана тарых илим изилдөө институту кыргыз тилинде даярдаган. Китеп «Манасчылардын чыгармачылык эмгеги» деген бөлүм менен башталып, мында манасчыларды эл акындарынын өзгөчө бир түркүмү катары каралып жана аны Тыныбек Жапый уулу, Сагымбай Орозбак уулу, Акмат Рысменде уулу, Жаңыбай Кожек уулу өңдүү манасчылардын чыгармачылыгынын үлгүсүндө көрсөтөт. Манасчылар эч качан «Манасты» жаттоо аркылуу эмес, алар үйрөнүү жолу менен манасчы болуп чыгышат, деген ойду айтат жана бардык манасчыларда сюжет негизинен бир багытта өнүгөрүн белгилейт. Манасчылардын "Манасты" айтуусунда идея жана сюжет жагынан бири-бирине карама-каршы турган вариант жок экенин, бардык варианттардын башкы идеясы кыргыз элинин боштондук үчүн күрөшү экендигин көрсөтөт (Манас. Энциклопедия. 2-бөлүк.).

"Манасты" кезегинде баатыр менен бирге жашаган Жайсаң ырчы же Ырамандын ырчы уулу айтып баштаган деген божомолдоолор бар. Андан соң манасчылык өнөрдү алып жүргөн кийинки муундарга мурас кылып өткөрүп берген XIX-XX- XXI-кк. жашаган атактуу, талантуу манасчылар Келдибек Карбоз уулу (1800-1880), Балык (Бекмурат) Кумар уулу (1799-1887), Музооке (1800-1878), Чоңду (1862-1912), Акылбек (1840), Тыныбек Жапы уулу (1846-1902), Найманбай Балык уулу (1847-1913), Кенжекара Калча уулу (1859-1929), Дыйканбай (1873-1923), Багыш Сазан уулу (1878-1958), Чоюке Өмүр уулу (1880-1925), Тоголок Молдо (1860-1942), Шапак Рыменди уулу (1863-1956), Куйручук (1863-1940),

Сагымбай Орозбак уулу (1867-1930), Саякбай Карала уулу (1894-1971), Жаңыбай Кожек уулу (1869-1942), Жакшылык Сарык уулу(1880-1934), Молдобасан Мусулманкул уулу (1883-1961), Мамбет Чокмор уулу (1896-1973), Дункана Кочуке уулу (1886-1981), Ыбырайым Абдрахман уулу (1888-1967), Акмат Рысменде уулу (1891-1996), Жусуп Мамай (1918-2014) жөнүндө жана андан кийинки манасчыларыбыз Шаабай Азизов, Уркаш Мамбеталиев, Сейдирахманов Назаркул, семетейчи Сейдене Молдоке кызы, Каба Атабеков, Талантаалы Бакчиев, Дөөлөт Сыдыков, Рысбай Исаков, Замир Баялиев, Камил Мамдалиев ж.б.лар көпчүлүк элдин жан дүйнөсүнөн орун алып келет.

Манасчылык өнөр даяр сюжеттин үстүндө иштеп, салттык белгилерди өздөштүрүп, сактоого тийиш. Манасчы салттык белгилерди так билсе, ыгы менен туура пайдаланып, өз табылгалары менен байытып, өнүктүрө алса манасчы атка конот (Манас. Энциклопедия. 2-бөлүк).

Аталган манасчылардын варианттарынын баары эле варианттык талапка жооп берет деп айтышка, ошондой эле айрым манасчылардан билген тексти толук жазып албагандыктан негизги эпизоддор жок деп, алардын тексттерин варианттык акысынан ажыратууга да болбойт.

Эпостун үч бөлүмүн тең айткан жана кагазга түшүргөн таланттуу үлкөн манасчылардын атын атасак, анда алар: Тоголок Молдо, Молдобасан Мусурманкул уулу, Шапак Рысмендиев, Багыш Сазанов, Мамбет Чокморов, Жаңыбай Кожек уулу, Ыбырай Абдрахманов. Булардын ичинен Тоголок Молдо, Ыбырай Абдрахманов сабаттуу, жаза билген инсандардан болгондуктан, үчилтиктин үч бөлүгүн тең өз колу менен жазышып илимий фондуга өткөрүшкөн. Тоголок Молдонун үчилтигинин бардыгы 98703 сап ыр, Ы.Абдрахмановдун "Манас" бөлүмү 17859 сап ыр, М.Мусулманкулов С.Байсалов менен А.Тайгүрөңов тарабынан жазылып алынган "Манас" жана "Семетей" 203 миң саптан турат, М.Мусулманкуловдон "Кедейкан", "Жаңыл Мырза", "Курманбек", "Жаныш, Байыш" эпостору да кагазга түшүрүлгөн. Жаңыбай Кожековдон Каюм Мифтаков "Семетейди" толук, "Манастан" үзүндү жазып алган. Алардын баары 19445 саптан турат. Шапак Рысмендеевдин Ж.Наматов кагазга түшүргөн үчилтигинин ичинен "Манас" бөлүмүнүн көлөмү 24160 сапты түзөт. Багыш Сазановдун М.Багышов, Т.Абдыраков, Иноят Мусаев тарабынан жазылган "Манас", "Семетей", "Сейтек" чогуусу менен 101580 сап ырдан турат. Мамбет Чокморовдун варианты ("Манас", "Семетей", "Сейтек").

1959-1972жж. Академиянын Манас секторунун кызматкерлери Мундук Мамыров, Эсенаалы Абдылдаев жана манасчынын уулу Касымбек Мамбетов тарабынан жазылган. Трилогиянын жалпы көлөмү 148557 сап ыр, о.э, Мамбет Чокморовдон узундугу 9700 метрге жеткен магнитофондук жазуусу тасмага түшүрүлгөн.

Ооганстанда жана Кытай Эл Республикасында жашаган кыргыздардын арасында да "Манас" эпосу кеңири тарагандыгы белгилүү. Официалдуу маалымат боюнча Шинжан автономиялуу районунда уйгур улутундагылар арасында да Манас айткан манасчылар бар. Мисалы, уйгур 1914-ж. төрөлгөн Муса Якуп манасчы катары таанымал. 1964-жылы Муса Якуптан "Алмамбеттин Бейжинден чыгышы" деген бөлүм 1140 сап көлөмүндө жазылып алынган.

Кытай Эл Республикасында 80ке жакын манасчы бар деп эсептелинет. Булардын арасында Эшмат, Жусубакун, Апай, Ыбырайым, Балбай, Жусуп Мамай, Осмон Нияз,

Кабылакун, Осмон Мати, Төрө Жума, Сатыбалды Ажы, Шаабай Чолу, Орозо Кадыр сыяктуу атактуу манасчы, семетейчилер бар.

1960-ж. Пекиндеги Борбордук улуттар институту Шинжаң уйгур автономиялуу районунун адабият кнркөм өнөрчүлөр бирикмесинин кызматкерлери менен бирдикте кыргыз аймактарына экспедиция уюштуруп, элдик оозеки адабияттын бир катар үлгүлөрүн жана Кызылсуулук манасчы Эшматтан "Семетей менен Айчүрөктүн үйлөнүшү" атуу бөлүмдү жазып алып, аны дароо уйгур жана ханзу тилдерине которушат."ТеңирТоо", "Тарым" деген журналдарга жарыяланат. Кыргыз калкынын ичинде "Манас" аттуу улуу маданият бар экендиги тууралуу кытайдын расмий бийлигине жетип, бүткүл өлкөгө угулат.

1961-жылы Кытайлык бийликтин колдоосу менен Шинжаң уйгур автономиялык районуна экинчи фольклордук экспедиция башталат. Бул экспедицияга Пекиндеги Борбордук институттун мугалими, окумуштуу Ху Чжень-Хуа, Кызылсуудан Алтын Үсейин ажы, Токтосун катышат. Фольклордук экспедицияда атактуу манасчы Жүсүп Мамайдан Манас эпопеясынын 110000 ыр сабы, Эшмат манасчыдан 10000 сап ыр кагазга түшүрүлөт. Калган 20 дан ашык манаксчылардан 150000 сап "Манас" жазылып алынат. Жаңылык катары белгилей кете турган нерсе Жүсүп Мамайдын "Манасты" сегиз урпакка чейин ("Манас", "Семетей", "Сейтек", "Кененим", "Сейит", "Асылбача, Бекбача", "Сомбилек", "Чигитейди") айта тургандыгы белгилүү болот.

1966-ж. Кытайда "маданий революция" башталат, "Манас" эпосунун түп нускасы Бейжинге алынып кеткен. "Маданий революция басаңдаган мезгилде, 1978-ж кайрадан Жүсүп Мамай Пекинге чакырылат. Ошол жылдан 1983-жылга чейин Жүсүп Мамай "Манастын" 8 урпагын кайрадан жаздырып, бүтүргөн.

1992-ж Какшаал "Манас" айтуу чогулушуна катышкан 40 манасчыдан улуу эпостун дагы далай материалдары жазылып алынган. Бүгүнкү күндө Ж.Мамайдын вариантын кошпогондо 80 ден ашуун манасчыдан жазылып алынган "Манастын" 2 миллион саптан ашык ыр казынасы Кытайда архивде сакталып турат (Абакиров, 2016, 377-б.).

"Манас" Ооганстандагы Памирдеги кыргыздарда тараган. Азырынча бизге белгилүү француз түркологу Реми Дордун Оогандык манасчыдан жазып алган "Манас" эпосунун 616 сап ыры гана белгилүү. Бул үзүндү 1991-ж. Фрунзе шаарында чыккан "Кыргыздар" атуу китепке жарыяланган. Реми Дор Манасты жазып алгандыгы жөнүндө төмөндөгүдөй дейт: "1972-ж мен Ооганстандын түндүгүндөгү Памир тоолоруна алгач экспедицияга барганымда оогандык кыргыздардын ичинде манасчы "Манасты" дурус билген бар бекен деп сурамжыладым. Улуу Памирде "Манас" айтып аты чыккан бир кыргыз бар деген маалымат алдым. Кийинки жылы дал ошол мени кызыктырган кишини издеп таптым. Ал адам улуу Памирдин чыгыш тарабындагы Зоркөл деген көл боюндагы жайлоону ээлеген Осмоналы ажы деген байдын айылынан чыкты. Ашым Афез аттуу ошол адамды араң таптым. Ал Осмон ажынын малчысы экен, жайлоого көчүп калышкан экен, аябай убактысы тар экен, эптеп мага 3-4 саат гана убактысын бөлүп, анан түн жарымында шашкан бойдон малына кете берди. Ал 51 жашта экен Ал сабатсыз кара тилин кайраган өмүр бою тоо арасынан сыртка чыкбаптыр. Ал эки гана эпос билет экен. "Манас", "Көр уулу". Аларды бала кезинде өз жердеши Өмөрбай аксакалдан үйрөнүптүр. 1-август 1973-ж мен андан жазып алган "Манас 2616 сап ырды түзүт. Аягы чорт үзүлүп токтолот (Кыргыздар, 1-том, 1991. 466-б.)

Реми Дор эпостун бул бөлүкчөсү жөнүндө “Манастын Памирдеги үзүндүсү” аттуу макала жазып, француз басма сөзүнө жарыялаган. Макаласынды Реми Дор 616 сапка кеңири илимий талдоо жүргүзгөн.

1920 - жылдын башында эл чыгармачылыгын жыйноо комиссиясынын берген багыты алдында “Манасты” мурункудай туш келген жерден үзүп, олуп-чолуп жазбастан, атактуу үчилтикти – “Манасты”, “Семетейди”, “Сейтекти” ырааттуу толук жазып алуу идеясы пайда болот. Мындай демилгенин башында 1922-ж ошол туштагы белгилүү, Түркөстан АССРинин эл агартуу комиссариатында Кыргыз илимий комиссияны жетектеген Эшенаалы Арабаев турган.

1922-ж. С. Орозбаковдон “Манасты” системалуу түрдө жазып алуу жумушу башталган. Нарындагы жайлоолордун биринде С. Орозбаковдон “Манасты” жазып алуу кандайча башталгандыгын экспедициянын жетекчиси Каюм Мифтаков күндөлүгүндө мындайча эскерет: “ Жыйылган элдин тегерегине Ыбырайды, Сапарбайды, Чаки Каптагаевди олтургузуп, бутка жаздык, анын үстүнө батнос коюп жаза баштадык. Экспедициянын мүчөлөрү туура метод менен иш башташкан. 1922-ж жай, күз айларында Сагымбайды өз эркине коюп Нарындын жайлоолорун кыдыртып, эл аралатып Манас айттырып, манасчыны өзүнө көнүмүш тарыхый шартта ырматып, ошол кырдаалдарда эпостун саптарын кагазга түшүргөн. Дастандын “Манас” бөлүгүн толугу менен кагазга түшүрүүнү мугалим, фольклорист Ыбырай Абдрахманов 4 жыл бою тынбай жазып олтуруп, жалгыз өзү жүзөгө ашырган

С.Орозбаковдон “Манас” жомогун жазып алуу оңой болгон эмес. Бул жумуш манасчы үчүн моралдык жана материалдык кыйынчылыктардын үстүндө өткөн. Ы.Абдрахманов тарабынан 1926-жылы “Манас” бөлүгү толугу менен жазылып бүткөн. С.Орозбаковдон жазылып алынган тексттин көлөмү 180378 ыр жолун түзөт. Вариант кыргыз элинин салт-санаасын, үрп-адатын, ишеним түшүнүктөрүн, ыйман-абийир жөнүндөгү көз караштарын, басып өткөн жолунун урунттуу учурун кеңири баяндайт.

“Сагымбайдын айткан “Семетейи” эң башкача кызык эле, жазылбай өзү менен кетти”, - деп эскерет Ы.Абдрахманов.

XX-кылымдын Гомери – Саякбай Каралаевдын алынган вариант тарыхтын, тагдырдын кыргыз элине берген бактысы.

1918-жылдан тарта Кызыл Армиянын катарында болуп, граждандык согушка катышып, Алмата, Бухара, Ашхабад, Жаркент жактарда совет бийлигинин душмандарын талкалоого катышып, үя жылдан соң Ала-Тоого кайтып келген Саякбай күпүлдөтө Манас айтып, жомокчулук талантын курчутуп жүргөн кези болгон. Түгөлбай Сыдыкбеков минтип эскерет: “ Мен Караколдо окуп жүргөн кезим. Манасчы келди деген соң коңшумдукуна бардым. Эшиктен төргө чейин аял-эркек жык толуптур. Боз шинелди желбегей жамынып, төрдө олтурган арыкчырай, кызыл тоголок адам жаны эле айта баштаганбы? Үнү улам ачыла, ыргагы улам көтөрүлө берип, алп сөздөрүн мөндүрдөй сабатып жибергенде тымып олтурган кишилер козголушуп – Э бали деп сүрөй калышып турду. Ал улам кызып, улам күпүлдөгөн сайын, тек кандайдыр бир жомоктогудай жер-суунун көркү көз алдыма келип, зор алп кетеленген кишилердин элестери көрүнүп, укмуштай чоң аттардын туяктарынан чыккан дүбүрттөр келип, биз олтурган үй толо кишилер баарыбыз бүтүндөй ошо алп дүйнөгө аралаша бердик. Айтор мезгилдин өткөнү сезилген жок (Сыдыкбеков, 1994, 77-б.).

1930-жылы Ленинграддан Чыгыш институтун бүтүрүп келген Кусейин Карасаев Саякбай Каралаевге жолуккан мезгилин “Манасчы Саякбай Карала уулун табышым” деген макаласында эскерет. Саякбайды эл ичинен табып, жаңы манасчы менен таанышып, андан “Манасты” жазып алуу мына ушинтип башталган.

1930-40 - жж. жомокчунун оозунан эпостун бардык бөлүмдөрү жазылып алынган. “Манас”, “Семетей”, “Сейтек”, “Кенен”, “Алымсарык”, “Кулансарык” жазылып алынган. Бардыгы 500553 сап ырдан турат. Бул вариантты жазып алууга К.Жумабаев, Ж.Рисов, Ж.Бекбаев, К.Кыдырбаевалар катышып, бирок тексттин көпчүлүк бөлүгү кайра эле ошол Ы.Абдрахмановдун чалыкпаган күжүрмөн эмгеги аркылуу кагазга түшүрүлгөн.

Манас изилдөөчүлөрдүн бирдиктүү пикири боюнча С.Карала уулунан 30-40--жж. жазылып алынган варианттар эпостун эң толук жана идеялык-көркөмдүк келбети келишкен вариант болуп эсептелет. Мына ошентип, тарыхта биринчи жолу “Манастын” үч бөлүмү тең ырааттуулукта жазылып, үч илтик чыпчыргасы коробой жазмага түшкөн.

Саякбайдын варианты “Манас” үчилтигин бардык бөлүмдөрүнүн салттык окуяларын толук камтуу менен бирге анын бардык эпизоддорун жетеер жеринен жеткире сүрөттөгөнү менен айырмаланат (Манас, Энциклопедия, 2-бөлүк.).

Орустун академиги В.Козин толкундануу менен мындай деген: “Мен көп элдин жомокчу, ырчылары, артисттеринин эпос аткарганын уккамын. Бирок, Саякбай Каралаев сыяктуу укмуштуудай таланттуу аткаруучуну көргөн эмесмин. Мунун азыркы аткарган “Манасына” тил билбесек да түшүнүп катуу таасирлендик. “Тил билбеген адамдын “Манасты” түшүнүп жазуусу Саякбайдын эпостун мазмунун анын сөзүндө гана эмес, манасчынын обонунда, интонациясында, эмоциясында, көз жашында, миң кубулган үнүндө, кылдат кыймылында, мимикасында, пластикасында жашап жатат. Ошон үчүн түшүнүктүү болуп жатат. Манасчы бир эле учурда акын да, обончу, композитор, актёр дагы. Кыргыздардын илгертен “Манасты” тамшанып угуп келгени манасчылардын мына ушундай өзгөчө касиетине, өнөрүнө тыгыз байланышкан.

Манасчыларды көркөм мурас ээлери катары оозеки салттуулукту алып жүргөнүн жана аткаруучулугун иликтөө келечек талап кылган маселелерден.

Адабияттар

1. Абакиров К. (2016) “Манас” таануу илиминин калыптанышы жана өнүгүшү. – Үрүмчү: Шиңжаң «Манас» изилдөө борбору. – 377 б
2. Абдыракунов Т. (1990) Бабалардан калган сөз: Кыргыз фольклору жөнүндө макалалар.. – Фрунзе: Адабият., – 170 б. 9
3. Абрамзон С.Н. (1999) Кыргыздар жана алардын этногенетикалык жана тарыхый-маданий байланыштары. – Бишкек: Кыргызстан-Сорос фонду. - 896
4. Айтматов Ч. (1978) Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу – Манас /С.Орозбаковдун варианты боюнча. 1-китеп – Фрунзе,
5. Ауэзов М.О. (2011) «Манас» – киргизская героическая поэма». – Алматы: Издательский дом «Жибек Жолу».
6. Байгазиев С. (2014) “Манас” эпосунун руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагогикалык асыл нарктары. – Бишкек: ОсОО “Алтын Тамга”. – 600 б.
7. Бернштам А.Н. (1961) Эпоха возникновения эпоса «Манас». – Москва: АН СССР,.

8. Дор Реми. (1991) Манастын памирдеги үзүндүсү /француз тилинен которгон Л.Строилов. Даярдаган К.Ботояров. // Кыргыздар. – Бишкек. 465-491-бб.
9. Жолдошев Р. (1993) Сагымбай Орозбак уулу – тарыхчы-санжырачы // Манасчылар – кыргыз элинин руханий инсандары – Бишкек. – 69-70-бб.
10. Исаков Б. (1997) Манастын жети осуяты. – Бишкек.
11. Исаков Б., Өмүрбеков Т. (2005) Манас наама. Окуу китеби. – Бишкек. 751 бет.
12. Исаков Б. (20210 “Манас Алиппеси”. Бишкек.- 654 бет.
13. Кыдырбаева Р.З. (1993) Сагымбай Орозбаков «Манастын» салттарын сактап өнүктүрүүчүсү. – Бишкек. -11-18-бб.
14. Кыдырбаева Р.З (2004) Мезгилдер, муундар жана манасчы. – Китепте: Кыргыз адабиятынын тарыхы: «Манас» жана манасчылар. II том. А.Акматалиевдин жалпы ред.астында. Ибас. – Бишкек.
15. Кыргыздар.1.том, Бишкек 1991. 466-бет.
16. Манас. Энциклопедия, I-бөлүк Бишкек. – 1995.
17. Манас. Энциклопедия, II-бөлүк Бишкек. – 1995.
18. Сыдыкбеков.Т. (1994) Улуу манасчы С.Карала уулуна алкыш. Китепте: Алп манасчынын албан элеси. Бишкек.
19. [<https://sputnik.kg/20220423/manasty-zhajyltuu-zharlygy-1063891847.html>].